

УДК 811.161.2 246.2

Н. В. Правова

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНИХ
УМІНЬ І НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ШКОЛАХ
З РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ**

Навчання української мови як державної в школах з російською мовою викладання має на меті забезпечити активне володіння учнями державною мовою, сформувати в них мовленнєву, мовну, соціокультурну та діяльнісну предметні компетенції. Вони були визначені на основі компетентісно орієнтованого навчання української мови і ключових компетенцій, формування яких спроможний забезпечити цей предмет.

Мовна компетенція передбачає володіння доступним і необхідним обсягом мовних знань та здатність застосовувати мовні засоби у власному мовленні відповідно до орфоепічних, лексичних, граматичних, орфографічних, синтаксичних, стилістичних норм літературної мови.

Особливо актуальним у школах з російською мовою навчання є формування орфографічних умінь і навичок. На це наголошено у чинній програмі з української мови, де одним із завдань є засвоєння української графіки й орфографії; формування фонетико-графічних та правописних умінь і навичок [3, с. 4].

Важливість розв'язання цього завдання обумовлена тим, що засвоєння знань української орфографії і застосування їх у писемному мовленні російськомовними учнями є одним із чинників, що забезпечує реалізацію основної мети навчання української мови – формування комунікативної компетенції. Одним із компонентів цієї компетенції є вміння дотримуватися норм, визначених орфографією, що полегшує письмове спілкування і є свідченням належної мовної культури. До того ж, значущість формування орфографічної компетентності російськомовних учнів обумовлюється і тим фактом, що саме в початковій школі закладаються основи грамотного письма, і від того, наскільки вони будуть сформовані, залежить подальше навчання дитини.

Мета статті – розглянути особливості формування орфографічних умінь і навичок в учнів початкових класів на уроках української мови в школах з російською мовою навчання.

Проблема формування орфографічних умінь в учнів початкової школи завжди була в центрі уваги і активно розглядалася у методиці навчання рідної мови. Дослідження проводилися за різними напрямками: система роботи над орфографічними помилками (О. Біляєв); робота над орфоепією як один із засобів формування у молодших школярів орфографічної грамотності (М. Вашуленко); взаємозв'язок між

орфоєпією й орфографією української мови, шляхи формування правописної й вимовної грамотності учнів в умовах місцевого діалекту (Л. Симоненкова); удосконалення орфографічної грамотності старшокласників на основі вміння співвідносити орфограму з відповідним принципом українського правопису (Л. Райська); лінгводидактичні основи формування в учнів орфографічних умінь і навичок під час вивчення фонетики (О. Караман); формування у молодших школярів орфографічних умінь та навичок на основі знань про фонетичну і графічну системи української мови (Н. Грона); критерії систематизації орфографічних вправ (Г. Коваль, Н. Деркач, М. Наумчук); проблеми формування орфографічної навички першокласників у взаємозв'язку з графічною навичкою письма присвячено дисертаційні дослідження О. Прищепи, С. Олійник, Р. Чорновол-Ткаченко.

У методиці викладання української мови як другої, близькоспорідненої, проблему формування правописних умінь і навичок розроблено О. Хорошковською.

Чинною програмою з української мови для шкіл з російською мовою навчання передбачено засвоєння елементарних правил української орфографії, пунктуації з 3 класу. У початковому курсі української мови розділ «Орфографія. Пунктуація» як окремий не визначено, а знання з орфографії та пунктуації засвоюються паралельно з опрацюванням відомостей з фонетики, графіки, словотвору, морфеміки, морфології, синтаксису. Ця особливість відображена у розділі програми «Відомості з мови і правопису». У 3 класі засвоюються такі теми: «Звуки і букви. Норми літературної вимови та правопису», «Будова слова. Правопис», «Синтаксичні відомості. Пунктуація»; у 4 класі – «Речення», «Іменник», «Прикметник», «Дієслово», «Займенник», «Прислівник», «Числівник». Аналіз змісту навчального матеріалу цих тем та державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів дозволив визначити основні завдання щодо вивчення відомостей з орфографії та пунктуації: по-перше, ознайомити учнів із тими способами передачі звукової мови на письмі, які відмінні від способів рідної мови; по-друге, навчити переносити сформовані вміння щодо застосування орфографічних правил, які однакові за змістом із правилами рідної мови, на українську; по-третє, навчити відрізняти розбіжності у змісті орфографічних правил, що частково збігаються в російській та українській мовах; по-четверте, засвоїти правила, які є специфічними для української мови; по-п'яте, засвоїти слова, вимова і написання яких не збігається в українській і російській мовах, однак в українській мові не регулюється певними правилами. Таким чином, вибір змісту навчання з орфографії та пунктуації було здійснено за принципом урахування спільного і відмінностей у мовному матеріалі української і російської мов та особливостей української мови [3].

Орфографічна грамотність як частина загальної мовної культури складається внаслідок вивчення теорії, свідомого засвоєння правописних правил і проведення системи тренувальних вправ, що забезпечують вироблення необхідних умінь і навичок. Орфографічні уміння формуються у процесі одержання знань, а механізм формування орфографічної навички є утворенням у свідомості учня ланцюжка тимчасових зв'язків (асоціацій).

Формування правописних умінь і навичок молодших школярів у школах з російською мовою навчання відбувається в умовах опанування ними двох мов, які є близькоспорідними. Труднощі, з якими зустрічаються учні при паралельному вивченні української і російської орфографії, пов'язані з інтерференцією навичок, сформованих при вивченні рідної мови. Так, наприклад, типовою помилкою, що обумовлена інтеференцією, є написання знаку м'якшення після букв, що в українській мові позначають тверді приголосні звуки, особливо в словах, що є спільними для обох мов, але різняться лише вимовою (ніч, голуб, буквар). З певними труднощами відбувається і процес засвоєння учнями позначення звуків, що є однаковими в російській і українській мовах, але мають різне графічне зображення (наприклад, звуки [і] та [и]).

Успішності роботи з формування правописних умінь російськомовних учнів сприяє правильний вибір учителем методів і прийомів роботи, в основі яких урахування ступеня збігу орфографічного матеріалу в українській і російській мовах. Необхідність міжмовних порівнянь за умов близькоспорідної двомовності відстоював академік Л.Щерба, який зазначав, що «...єдиний шлях, котрий хоч якось може вберегти тих, хто навчається,— від небезпеки змішаної двомовності... – це вивчати будь-яке нове явище другої мови, порівнюючи його з відповідним за значенням явищем рідної мови» [5, с. 123]. Виявлення спільних явищ, стверджував М. Шанський, дає великі можливості для транспозиції, для опори на аналогічні знання, вміння та навички з рідної мови.

О. Хорошковська стверджує, що методика формування орфографічних умінь з української мови як другої враховує такі аспекти: а) лінгвістичну природу орфограм української мови; б) результати порівняльного аналізу орфографічного матеріалу російської й української мов [4, с. 82].

Таким чином, у школах з російською мовою навчання формування орфографічних умінь і навичок українською можливе за умови урахування вчителем як лінгвістичної природи написань, так і ступеня збігу орфографічного матеріалу рідної та української мов. Це свідчить про застосування спеціальної методики навчання, яка суттєво відрізняється від методики викладання рідної мови.

О. Хорошковська, розробляючи методику формування орфографічних умінь і навичок молодших школярів у школах з російською мовою навчання, здійснила порівняльний аналіз написань,

що вивчаються у початкових класах. На основі аналізу нею визначені три групи орфографічних правил: 1) ті, які повністю збігаються за змістом; 2) правила, які збігаються частково; 3) правила, які властиві тільки українській мові [4, с. 84]. Найскладнішими з них є правила другої групи, оскільки процес формування правописних умінь у цих випадках зазнає інтерференційного впливу навичок з російської мови, що призводить до численних помилок. Методика роботи над кожною групою правил має свої особливості.

Опрацьовуючи правила першої групи, вчитель максимально повинен використати позитивний перенос знань, умінь і навичок, набутих на уроках рідної мови, на українську. Наприклад, правила про буквене позначення ненаголошених [е], [и] в російській і українській мовах збігаються за своїм змістом. Тому спосіб дії за правилом, сформований на уроках російської мови, може бути застосований на українському мовному матеріалі. Зважаючи на це, методика має запропонувати відповідні прийоми такої роботи. Доцільним тут є не пояснення нового матеріалу, а прийоми активізації знань, умінь і навичок. Увагу вчитель повинен приділити засвоєнню термінології та виконанню вправ на застосування правила на українському мовному матеріалі. Окрім того, слід продумати прийоми, які б допомогли учням усвідомити ідентичність виучуваного орфографічного правила у двох мовах. Так, наприклад, під час вивчення правопису власних назв з великої літери доцільними будуть такі питання і узагальнення: Як пишуться слова Україна, Київ, Дніпро в російській мові? Чому ці слова пишуться з великої літери? В українській мові такі слова називаються «власні назви». Як і в російській мові, в українській вони пишуться з великої літери. Чи однакові правила на правопис власних назв в російській та українській мовах?

Для закріплення розуміння, що правила на правопис власних назв у російській та українській мовах однакові, слід запропонувати тренувальні вправи. Наприклад:

Прочитайте тексти російською і українською мовами і поясніть, яку букву – велику чи малу – слід вживати на письмі.

Російська мова. Шестнадцать малышей-коротышей жили в одном доме на улице (К,к)олокольчиков. Самым главным из них был (З,з)айка. Жил здесь также знаменитый механик (В,в)интик со своим помощником (Ш,ш)пунтиком.

Українська мова. Доброго дня! Я – (М,м)икоа (С,с)тороженко. Живу в мальовничому селі (Г,г)рушівці на вулиці (Б,б)ереговій. Біля мого села протікає річка (Б,б)уг. У мен є друг (М,м)аксим. Ми хочемо з вами товаришувати.

– Порівняйте написання великої і малої букв у російській та українській мовах.

Найскладнішими для засвоєння молодшими школярами є правила, що частково збігаються в російській та українській мовах. «Слід брати

до уваги випадки, коли спільні й відмінні явища у змісті одного й того самого правила можна чітко розмежувати і, плануючи тему, такий матеріал треба розподілити на окремі уроки» [4, с. 88]. Це стосується, зокрема, теми «Вживання м'якого знака», де в одну групу можна віднести матеріал, що має як спільне, так і відмінне, зумовлене відмінністю у фонетичних системах обох мов (м'якість приголосних і відповідно вживання м'якого знака після букв *д, т, з, с, л, н* (спільне) та букви *ц* (відмінне), а в іншу – протилежні написання (твердість вимови і відсутність вживання м'якого знака після букв *б, п, в, м, ф* та *р*, а також *ж, ч, ш, щ* у кінці слів). Кожну із зазначених груп доцільно вивчати на окремих уроках. Відповідно перший урок буде мати транспозиційно-корекційний характер, другий – корекційний. На першому уроці активізуємо знання дітей з рідної мови про позначення м'якості приголосних на письмі м'яким знаком. Тут виникає транспозиція. Наступним етапом уроку є проведення корекції щодо написання слів, у яких в кінці після букви *ц* в українській мові на відміну від російської пишеться знак м'якшення (*кінець, молодець, ранець, корінець, папірець* і т. ін). Другий урок присвячений відпрацюванню корекцій щодо відсутності вживання м'якого знака після букв *б, п, в, м, ф* та *р*, а також *ж, ч, ш, щ* у кінці слів. Ураховуючи фонетичний характер цього написання, доцільними на уроках будуть спостереження за вимовою, частковий звуковий аналіз слів. Одним із раціональних прийомів є евристична бесіда, що спрямовує учнів до потрібних висновків про особливості правопису в українській мові. Паралельно здійснюється робота по формуванню та удосконаленню відповідних орфоепічних умінь і навичок.

Отже, при цілеспрямованому, правильному керівництві процесом засвоєння орфограми, коли увага дітей зосереджується на схожому і відмінному в обох мовах, негативне перенесення елементів однієї мови в іншу послаблюється й посилюються транспозиційні явища. Слід також зауважити, що однією з умов забезпечення транспозиції є наявність міцних знань дітей з рідної мови.

Важливою умовою засвоєння орфограм другої групи є виконання учнями вправ на їх диференціацію, розпізнавання, на формування вмінь діяти за правилом. Види вправ, які добирає вчитель на першому етапі, мають бути такими, що потребують від дітей більшої самостійності у застосуванні знань, а на другому – повного застосування сформованих умінь і навичок. Вивчення правил, властивих тільки українській мові має зовсім інший характер. У початкових класах вивчаються тільки два таких правила: чергування голосних [о], [е] з [і] та чергування приголосних [г, к, х] із [з', ц', с'] у корені слів. Робота над ними організується так, як із будь-яким новим написанням на уроках рідної мови. Тут береться до уваги лінгвістична природа орфограми. Ці написання підпорядковуються фонетичному принципіві правопису, тому доцільними в процесі їх опрацювання є спостереження за чергуванням голосних і приголосних

під час зміни слів і під час словотворення, вправлення у змінюванні та вживанні слів із зміною голосних і приголосних під час побудови словосполучень та речень, які сприяють формуванню необхідних умінь і навичок. Міжмовне зіставлення під час опрацювання цих написань не застосовується і є недоцільним.

Таким чином, формування орфографічних умінь і навичок в учнів початкових класів у школах з російською мовою навчання довготривалий процес, який потребує застосування спеціальної методики, відмінної від методики викладання рідної мови. Ця специфіка обумовлена характером орфографічного матеріалу, який вивчається. До уваги береться як лінгвістична природа орфограми, так і ступінь збігу її з орфограмою рідної мови. Володіння вчителем особливостями методики навчання орфографії в школах з російською мовою навчання забезпечить високий рівень сформованості правописних умінь і навичок молодших школярів.

Список використаної літератури

1. Гудзик І. П. Умовно-мовленнєва діяльність та комунікативне використання мовлення у навчанні російської / І. П. Гудзик // Початкова школа. – 2007. – № 8. – С. 47–51. **2. Методика** навчання української мови в початковій школі: навч.-метод. посіб. для студ. вищих навч. закл. / за наук. ред. М. С. Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с. **3. Учебные** программы для общеобразовательных учебных заведений с обучением на русском языке. 1–4 классы. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – 144 с. **4. Хорошковська О. Н.** Методика навчання української мови у початкових класах шкіл з російською мовою викладання / Ольга Назарівна Хорошковська. – К.: Промінь, 2006. – 256 с. **5. Щерба Л. В.** Избранные труды по языкознанию и фонетике / Л. В. Щерба. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2002. – Т. 1. – 183 с.

Правова Н. В. Особливості формування орфографічних умінь і навичок молодших школярів на уроках української мови у школах з російською мовою навчання

У статті висвітлено проблему формування орфографічних умінь і навичок молодших школярів з української мови у школах з російською мовою навчання. Автором описано труднощі, з якими стикаються учні при паралельному вивченні української та російської орфографії. Значна увага приділена особливостям методики навчання орфографії у школах з російською мовою навчання. Доводиться важливість урахування результатів порівняльного аналізу орфографічного матеріалу російської та української мов, що вивчається у початковій школі, у процесі навчання. Наведено приклади вправ, що забезпечують успішність формування правописних умінь і навичок російськомовних учнів.

Ключові слова: орфографічні уміння і навички, методика, порівняльний аналіз, орфографічні вправи.

Правова Н. В. Особенности формирования орфографических умений и навыков младших школьников на уроках украинского языка в школах с русским языком обучения

В статье рассматривается проблема формирования орфографических умений и навыков младших школьников по украинскому языку в школах с русским языком обучения. Автором описаны трудности, с которыми встречаются ученики при параллельном изучении украинской и русской орфографии. Большое внимание уделено особенностям методики обучения орфографии в школах с русским языком обучения. Доказывается важность учета в процессе обучения результатов сравнительного анализа орфографического материала русского и украинского языков, что изучается в начальной школе. Приведены примеры упражнений, которые обеспечивают успешность формирования правописных умений и навыков русскоязычных школьников.

Ключевые слова: орфографические умения и навыки, методика, сравнительный анализ, орфографические упражнения.

Pravova N. Features of formation orthographic skills of students at primary schools with Russian language of instruction

The article reveals the problem of formation spelling skills of junior schoolchildren in the Ukrainian language in schools with Russian language of education. Author tell about troubles which children meet while learning Russian and Ukrainian orthography together. Lots of attention is paid to the features methods of teaching spelling in schools with Russian language of education. Author explained the importance results of comparative analysis orthographic material of Russian and Ukrainian languages which learn in primary school. There are examples of exercises which guarantee success of formation of Written skills of Russian speaking students.

Key words: spelling skills, methodology, comparative analysis, spelling exercises.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2017 р.

Прийнято до друку 25.05.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Докучаєва В. В.

УДК 372.41

С. М. Рудь

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА ОБЪЯСНИТЕЛЬНОГО ЧТЕНИЯ В ПРАКТИКЕ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

В структуре начального образования учебный курс «Литературное чтение» занимает особое место. Это один из основных предметов в системе подготовки младшего школьника. Наряду с русским языком он